

FILOLOGIJA 63, Zagreb 2014

UDK 81'42:27-282
Izvorni znanstveni članak
Primljen 30.VI.2013.
Prihvaćen za tisak 25.11.2013.

Vuk-Tadija Barbarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
vtbarbar@ihjj.hr

PREMA ANALIZI PREPISIVAČKIH POGREŠAKA U DUBROVAČKIM ĆIRILIČKIM PRIJEPISIMA BERNARDINOVA LEKCIONARA

Autor se koristi primjerima pogrešaka dvaju šesnaestostoljetnih prepisivača za uvod u širu raspravu o potrebi monografske obrade prepisivačkih pogrešaka kao temelja za bolji tekstološki rad. S tim u vezi nastoji uputiti i na u lingvistici već razrađene načine analiziranja pogrešaka kao eventualnog uzora u metodologiji, terminologiji, deskripciji i klasifikaciji. S obzirom na to da ćirilični *Dubrovački dominikanski leksionar* te *Lajpciški leksionar* imaju poznate predloške, čine se kao idealni tekstovi za analizu.

0. Uvod

Predmet naše rasprave prepisivačke su pogreške *Dubrovačkoga dominikanskog leksionara* te *Lajpciškoga leksionara*. Oba su leksionara prepisana ćirilicom u XVI. st. negdje na dubrovačkom području. *Dubrovački dominikanski leksionar* prijepis je prvoga izdanja *Bernardinova leksionara* (1495.), a *Lajpciški leksionar* drugoga¹ (1543.), pa je jasno da su oni ujedno štokavske prilagodbe čakavskih matica. Temeljna studija za poznavanje tih leksionara i danas je ona Milana Rešetar iz 1933.² U toj studiji Rešetar rasvjetljuje odnose navedenih leksionara i latiničnog *Ranjinina leksionara*. Osim toga, točno je utvrdio i njihovu kronologiju, ali je unatoč tome u literaturi prejporna bila datacija *Lajpciškog leksionara*, što smo nedavno problematizirali.³ Treba reći da zahvaljujući novim dokazima (vodenim znakovima) sada

¹ Poznat i kao *Zborovčičev leksionar*.

² Vidi Rešetar 1933.

³ Usp. Barbarić 2011. i 2012.

sasvim sigurno možemo i potvrditi da se nastanak *Lajpciškog lektionara* treba smjestiti u šesto ili sedmo desetljeće XVI. stoljeća, a nikako na kraj XV. stoljeća, što je bilo mišljenje Josepha Schütza, pisca monografije o *Lajpciškom lektionaru*, kome unatoč svim njezinim objektivnim nedostacima pripada velika zasluga za faksimilsko izdanje tog rukopisa 1963.⁴

Rešetar se o pogreškama prepisivača očitovao uglavnom negativno na više mjesta, ali često mu je bilo nužno osvrnuti se na njih, jer bez toga nije mogao objasniti sve promjene u analiziranim tekstovima. Neka od njegovih zapažanja jesu (prva se dva primjera odnose na *Ranjinin lektionar*): »доиста чудно је да разуман човјек крупно гријеши преписујући са штампане књиге« (Rešetar 1933:10), »збиља човјек не би вјеровоа каквих и коликих је погрешака Рањина право« (11), »није загледао у Вулгату ни за оне ријечи које није разумио ... него је радије написао какву год бесмислицу« (24), »то ће бити некаква његова мудра комбинација« (51), »биће по свој прилици неки 'исправак' писара« (53). U tom se kontekstu doista lako može udaljiti od pomisli da bi pridavanje osobite pozornosti pisarskim prepisivačkim pogreškama moglo biti zanimljivo te da postoji mogućnost da bi se moglo pokazati korisnim. Ipak, Rešetarova retorika teško da je namjerno usmjerena protiv toga, to se vidi iz sljedećega:

»Ја ћу наиме само да покажем што су преписивачи мијењали у језику Бернардинову, па и у томе погледу нећу гледати промјене које су настале одатле што је преписивач нешто у матици криво прочитао или наопако разумио.« (Rešetar 1933:28)

U onolikoj mjeri koliko je to moguće, Rešetar samo izdvaja prepisivačke pogreške iz svoje analize. Nikako ne bi trebalo to tumačiti tako da one nikada ne bi mogle postati predmetom istraživanja. Prvo poglavlje posvetit ćemo stavljanju analize pogrešaka u širi lingvistički kontekst, povezujući sve s tekstologijom, te ćemo reći nešto o metodologiji analize pogrešaka, a to sve s ciljem da opravdamo izbor prepisivačkih pogrešaka za predmet istraživanja.

Ima više razloga tome zašto je naslov ovoga rada donekle neambiciozan (»prema«). Neki su trivijalni — kao što je npr. nedostatak mjesta za detaljnije iznošenje građe i njezino tumačenje; zatim problemi u vezi s definicijom pogreške — opseg tog pojma doista nije uvijek jasan, čini se da je golem, a teško se odlučiti za velike restrikcije⁵; na kraju krajeva i razlozi poput naše želje da pristupimo ovom problemu monografski (te možda obu-

⁴ Usp. Schütz 1963.

⁵ Čak ni restrikcija dodatnom odrednicom »prepisivačke« nije od prevelike pomoći, jer se u jednoj interpretaciji može tumačiti kao »prepisivačeve« pogreške.

hvatimo i nešto veći korpus). U drugom ćemo poglavlju stoga samo donijeti neke odabrane primjere kako bismo naznačili koliko je širok spektar informacija koje se mogu iščitati iz njih. U trećem poglavlju — raspravi — dotaknut ćemo se problema klasifikacije pogrešaka te mogućih odraza na tekstologiju.

1. Pogreške — širi kontekst

Vjerujemo da postoje važni i praktični razlozi zašto prepisivačkim pogreškama treba posvetiti pozornost. Za pomoć ćemo se poslužiti podjelom i terminologijom primijenjene lingvistike u vezi s usvajanjem drugoga jezika, a metode koje nas zanimaju jesu: teorija prevođenja, kontrastivna analiza i analiza pogrešaka.⁶ Ako bismo morali govoriti o Rešetarovu istraživanju upravo u okviru navedenih metoda, to bi bio poredak koji adekvatno opisuje njegovo istraživanje. Kada Rešetar kaže da želi pokazati kako se »у језичноме погледу мијењао Бернардинов лекционар када се је у Дубровнику преписивао«, zapravo otvara širom vrata teoriji prevođenja, tj. analizi prevoditeljskih postupaka iz čakavskog predloška u ciljni štokavski tekst. Mi pak stavljamo analizu pogrešaka u središte naše pozornosti, te okrećemo poredak tih međusobno ovisnih metoda.

Neće se svatko složiti s tim, pogotovo iz današnje perspektive, da je za štokaviziranje čakavskog teksta primjeren termin prevođenje. Međutim, ne želimo ulaziti u to pitanje s pozicije gledanja na prevođenje u veoma uskom smislu. Samo ćemo reći da teorija prevođenja obuhvaća veoma širok spektar jezičnih transformacija⁷, pa i takve postupke kao što su transliteracija i transkripcija; a onda je sigurno primjerena i za naše potrebe. Ako privremeno zbog rasprave ostavimo po strani činjenicu da se mijenjao grafijski sustav, osnovni je problem taj što prilikom transfera teksta iz predloška u ciljni tekst nisu morali na svaku lingvističku jedinicu istodobno biti primijenjeni postupci i prepisivanja i prevođenja⁸, često je u pitanju samo prepisivanje, a na taj način u ciljni tekst dospijevaju nerijetko i čakavski oblici.

No to je za nas sekundarno pitanje, kudikamo je važnije objasniti zbog

⁶ Vidi npr. James 1983:4.

⁷ Usp. npr. Catford 1978.

⁸ Tj. postupci prevođenja ne mogu se uvijek dokazati. Na sličnom je tragu bio i Rešetar kada je tvrdio da relevantne informacije nose samo ona mjesta na kojima su prepisivači mijenjali tekst predloška: »И тако само облици што их преписивачи уносе у свој препис мјесто Бернардинових смију се рачунати у особине њихова говора, за који су једино они сигуран позитиван доказ.« (Rešetar 1933:31). Ono što je u priјепisima nepromijenjeno, možemo smatrati priјевodom samo na teoriјској razini.

čega se iz naizgled čvrstog okvira filologije okrećemo opisu i metodama primjerenim primijenjenoj lingvistici. Izvorno je, naime, analizi pogreška krajnji cilj boljim razumijevanjem pogrešaka pomoći učenicima drugog jezika u usvajanju tog jezika. Kada već skrećemo pozornost na metodologiju i terminologiju iz naizgled udaljenih lingvističkih područja, moramo ovdje odgovoriti na pitanje što bi u našem istraživanju bio ekvivalent tom učeniku. Očito je da prepisivačima čije su pogreške predmet naše analize više ne možemo pomoći u boljem razumijevanju, prepisivanju ili prevođenju čakavskog predloška. Naš je cilj zapravo također jednostavan — nastojimo dati prilog koji će pomoći tekstolozima u boljem razumijevanju prepisivačkih pogrešaka.

Metodologija analize pogrešaka jednostavna je i logična, a u najkraćim crtama sastoji se od: odabira korpusa, identifikacije, klasifikacije, objašnjenja uzroka te evaluacije.⁹ Očito je da je za naše potrebe ključna identifikacija pogrešaka, pa onda i njihovo dobro objašnjenje. Klasifikacija je važna iz praktičnih razloga — ako je dobro provedena, onda će rezultati analize biti lako dostupni daljnjoj verifikaciji; ako pak nije, to će zasjeniti i dobru identifikaciju i dobru eksplanaciju.

S obzirom na tropismenost (latinica, glagoljica, ćirilica) naše pisane baštine može se očekivati devet različitih smjerova prepisivanja koji bi se morali moći dijeliti barem teorijski i isto tako razlikovati se međusobno barem u detaljima, i to bi trebao biti upravo temeljni stupanj klasifikacije: lat. > ćir., ćir. > lat., lat. > glag., glag. > lat., ćir. > glag., glag. > ćir., lat. > lat., ćir. > ćir., glag. > glag. Mi se ovdje zanimamo prvim navedenim smjerom prepisivanja, a moguće je uvišestručiti mogućnosti u navedenoj mreži ako uključimo distinkciju tiskano—rukopisno, pa uvedemo li još kronološke i geografske kriterije. Međutim, tada se postavlja pitanje uporabljivosti i ostvarivosti toliko razvedene mreže.

Osvrtanjem na prepisivačke pogreške prožeta su mnoga kritička izdanja tekstova. Dojam je, međutim, da se rijetko tko njima zanima sustavno; one su uglavnom nositelji statusa nužnog zla. Tko bi se želio informirati o njima, morao bi pročitati puno za malo podataka, jer su podaci razbacani po literaturi. Dragica Malić ipak upozorava na to da se može vidjeti sustavnost u prepisivačkim pogreškama (pa i među različitim tekstovima i prepisivačima), te da je to pojava koja se stoga nikako ne smije olako odbacivati. Podaci koji se mogu iščitati iz njih upravo su dragocjeni, i to ponajprije zato što ukazuju na suživot hrvatske tropisamske književnosti.¹⁰

⁹ Vidi npr. Lennon 2008. Još jednostavniju inačicu nalazimo npr. u Corder 1974, gdje se govori o trima fazama: prepoznavanju, opisu i objašnjenju.

¹⁰ Usp. npr. Malić 2000, 2004. i 2005.

Što se tiče kvantitete pogrešaka koje uzimaju za primjer, Vončinina *Tekstološka načela* doista su dobro mjesto za upoznavanje s njima. Međutim, u tom djelu opisane su ponajviše pogreške redaktora i priređivača tekstova starih rukopisa za objavu. Iako to nije nepovezano s našom problematikom, mislimo da naša tema ipak zaslužuje posebnu pozornost, tj. važno je primijetiti da barem sociolingvistički i psiholingvistički uvjeti nastajanja jednih i drugih pogrešaka zacijelo nisu jednaki, pa je upitno što bi se dobilo (tj. koliko bi se izgubilo) njihovim smještanjem u istu kategoriju. Prevažna je činjenica da imamo sačuvane lekcionare XVI. stoljeća kojima su nedvojbeno utvrđeni glavni predlošci te koje možemo vidjeti i danas. Ti su lekcionari ujedno i dovoljno opsežni, tako da bi registar tipičnih pogrešaka koje su činili njihovi prepisivači svakako bio reprezentativan.

Tekstologija je svakako heuristička disciplina, u njoj se često mukom iznalaze rješenja, a iskustvo se gradi dugo,¹¹ stoga bi možda netko mogao prigovoriti da bi dostupan registar pogrešaka samo otupio osjećaj tekstologa za iznalaženje rješenja svojih problema. To je dobra pretpostavka, ali teško da može vrijediti za sve, a može se sasvim utemeljeno tvrditi i da bi učinak bio upravo suprotan. Za početak se nadamo da će biti dovoljno ponovno otvoriti raspravu o analizi pogrešaka.

2. Primjeri i analiza

Ovom ćemo se prilikom zadržati na grafijskim, pa i tipografskim problemima (s obzirom na predloške). Primjeri se uvijek navode tako da je prvo navedena pogreška (s kontekstom) iz ćirilčnog lekcionara, a zatim ekvivalentni tekst iz predloška, svaka je pogreška, tj. tip pogreške obrađen u zasebnom potpoglavlju.

2.1.

Nedavno smo se u članku o LL-u¹² dotaknuli jednog naizgled neobičnog grafijskog rješenja.¹³ Ustvrdili smo da je riječ o pogrešci, ali nismo tada u literaturi mogli pronaći dodatnu potkrepu. U LL-u pronalazimo riječi zapisane grafijom *briki* i *obliki*. Iz predloška je jasno da je riječ o infinitivima *brići* (graf. *bricchi* i *brichij*, BL2: 94r) ('svetkovati') i *obličići* (graf. 2×

¹¹ U sljedećem citatu imamo svjedočanstvo upravo o tome: »...pojedina manje obična grafijska rješenja najčešće [sam] tumačila pisarskim pogreškama. Međutim, postupno sam dolazila do uvjerenja da su moguća i neka drukčija tumačenja.« (Malić 2000:97).

¹² Vidi Izvore za popis kratica.

¹³ Vidi Barbarić 2011:18–19.

obličhi, BL2: 124v) ('obući'), inače karakterističnima za čakavske izvore, a javljaju se svaka po dva puta u tekstu u neposrednoj blizini. Prepisivač se LL-a koristi isključivo grafijom *ŷ* za /ć/, ali problematično je tumačiti gore navedene oblike kao pogreške jer je u Dubrovniku poznata uporaba grafije *k* za /ć/ još u starijim ispravama.¹⁴ Prvi smo podatak (niska frekvencija i relativna blizina) naposljetku ipak smatrali presudnim unatoč tome što je Joseph Schütz pojavu grafije *k* za /ć/ smatrao osobito važnim podatkom i što se Vladimir Mošin nije vrijednosno izjasnio o tom problemu, već ga je samo registrirao.¹⁵ Potkrepu svojem zaključku pronašli smo naknadno, i to upravo u Vončininu priručniku. Vončina, naime, piše o prepisivaču Nikoli Buroviću (Dubrovčaninu), koji je činio jednake pogreške kada su mu riječi bile nejasne.¹⁶ Također, potvrda tome naknadno se našla i u DDL-u, gdje vidimo da ne mora uvijek biti u pitanju prepisivaču nepoznata riječ nego i nemogućnost dobrog shvaćanja konteksta zbog nama nešto teže objašnjivih razloga:

Meštre, što čineći život vječniku imati? (DDL: 176v) (graf. *viečniku*)

Meštre, ča čineći život vični ću jimati? (BL1: 70v) (graf. *vičgnichiu*)

2.2.

Nadalje ćemo pogledati kako su nastale još neke pogreške u DDL-u:

i za bozi tuđijemi ne budete hoditi na zlo vam za inijem (DDL: 72r) (graf. *zainiem*)

i za bozi tujimi ne budete hoditi na zlo vam samim (BL1: 26v) (graf. *sa/mijm*)¹⁷

Teško je bez pogleda u predložak (BL1) shvatiti navedenu pogrešku:

Slika 1: detalj iz BL1: 26v.

Na slici 1. donosimo u lijevom dijelu završetak retka, a u desnom početak idućeg retka. Riječ je o višestruko pogrešnom tumačenju grafije predloška; slijed *za* prepisivač vidi zbog prelaska u novi redak, a slijed *inim* (što u prijepisu štokaviziranjem daje pravilno *inijem*) zbog slabije otisnutog *m*,

¹⁴ Pa se sve može tumačiti time da su prepisivači poznavali i upotrebljavali više ćirilčnih grafemskih sustava, koje su onda miješali. No i u tom slučaju može biti opravdano govoriti o pogreškama (s obzirom na to koliko često dolazi do interferencije).

¹⁵ Za više podataka o tome vidi također Barbarić 2011:18–19.

¹⁶ Usp. Vončina 1999:127.

¹⁷ Kosom crtom označavamo prelazak u novi redak.

u kojem je prva »nožica« odvojena od ostatka slova, tvoreći tako oblik koji nalikuje na slijed $i+n$. Mogu se iz ovoga izvući dva pravila ili dva moguća načina klasifikacije pogreške, a očito je da jedna pogreška može ići u više kategorija. Ovaj bi dakle primjer pripadao pogreškama zbog kraja retka, a može se formulirati i pravilo — provjeri može li se sumnjivi slijed $i+n$ čitati m ako se opravdano sumnja da je predložak tiskani tekst.¹⁸ Upravo zbog ovakvih primjera možemo biti sigurni da gledamo istu sliku koju su gledali i naši prepisivači.

2.3.

I sljedeći je primjer osobito zanimljiv jer pokazuje kakve posljedice može imati sitna pogreška na najnižoj, grafijskoj razini. Navodimo opet paralelni tekst, a nakon njega i detalj iz izvornika:

tako da u crkvi koziem sjede skazujući kako da bi Bog (DDL: 7r) (graf. *ucar-kvi koziem'*)

tako da u templu Božjem sede skazujući kako da bi Bog (BL1: 4v) (graf. *vtemplu hozyem*)

Slika 2: detalj iz BL1: 4v.

Ni Maretić 1881. pri transkripciji BL1¹⁹ nije vidio da u izvorniku zapravo piše *hozyem*, a ne *bozyem*. Bilo bi zapravo veoma akribično bilježiti takve pogreške u transkripciji, kontekst je jasan, a sličnost slova *b* i *h* daje nam pravo da slobodno procijenimo.²⁰ Međutim, ta je činjenica bila očita prepisivaču te ju je smatrao pogreškom koju treba ispraviti, i to tako da grafiju iz BL1, dakle *h*, treba rekonstruirati kao *ch*. Na slici 2 nismo slučajno pokazali i detalj iznad ovdje problematizirane riječi. Iz njega se vidi da se slovo *h* u slijedu *svarhu* zapravo više podudara s onim što bismo vjerojatno smatrali prototipnim *b*, ali prepisivač nema problema s razrješavanjem te riječi. Ovdje se problematika sasvim neočekivano prebacila na ono što bismo mogli nazvati razinom distinktivnih obilježja grafema²¹, dakle na ra-

¹⁸ Premda mogućnost jednake pogreške nije isključena ni kod rukopisnih predložaka.

¹⁹ Usp. BLMar: 6.

²⁰ Kao i kod nekih drugih slova, osobito mislimo na sličnost slova *u* i *n* u tiskanom latiničnom tekstu BL1. Vidi ovdje 2.4.

²¹ O tom terminu vidi npr. Nöth 1990:264.

zinu druge artikulacije.

Pogreška u predlošku uvjetovala je sasvim neočekivanu pogrešku u ciljnom tekstu, ali ovdje nije riječ o potpuno neutemeljenoj intervenciji prepisivača. Može se pokazati da je riječ o kreativnom činu, što se može rekonstruirati iz šireg konteksta; treba samo odgovoriti na pitanje tko je taj koji u hramu Božjem govori kao da je Bog. Navest ćemo odgovor citirajući jedan od suvremenih prijevoda *Biblije*:

»čovjek grijeha, sin propasti, koji se protivi i podiže više svega, što se zove Bog, ili što se štuje, tako da će on sjesti u hramu Božjem pokazujući sebe, kao da je Bog.« (2 Sol 2₃₋₄; isticanje je naše; preuzet prijevod Ivana Šarića sa <http://biblija.biblija-govori.hr>)

Prepisivačeva kreativnost ipak nije mogla izići iz njemu poznatih okvira — mora da mu je bilo poznato da se Sotona često prikazuje kao jarac. Prepisivač je vodeći računa o širem kontekstu, koji je sam uspostavio, zaboravio na slaganje pridjeva *kozji* u rodu s imenicom *crkva*. Zanimljivo je i to da je zamjena leksema *tempal* > *carkva* netipična za DDL (uobičajeno da *tempal* u ciljnom tekstu postaje *tenpao*), što isto može biti u vezi s kontekstom. Zaključak koji je najvažniji za tekstologiju jest taj da prepisivač ne samo da prepisuje nego i rekonstruira, i to logično (iako njegovu logiku nećemo baš uvijek biti u mogućnosti shvatiti).

2.4.

Za kraj ćemo se dotaknuti dobro poznatih problema u sljedećem primjeru:

Evo, narod koga ne znaše, budeš ga znati (LL: 145r) (graf. *znati*)

Evo, narod koga ne znaše, budeš ga zvati (BL2: 67r) (graf. *zuati*)

budesga zuati:

Slika 3: detalj iz BL2: 67r.

U navedenom primjeru možemo vidjeti da je prepisivač zamijenio *n* za *u*. U tisku je, ali i u rukopisu, katkada teško razlikovati ta dva slova²², ali ovdje je razlika bila relativno uočljiva (usp. na slici 3 slovo *u* u prvoj i zadnjoj riječi). U ovom je slučaju prepisivač vjerojatno odlučio (ako se uopće i za trenutak zaustavio nad tom riječju) da je logičnije s obzirom na kontekst da stoji glagol *znati*. To upućuje na to da je bio svjestan mogućih premetanja slova u tisku, i to doista nije jedini primjer koji to pokazuje u tim lek-

²² Dobro razlikovanje tih slova nerijetko je više uvjetovano kontekstom nego samim njihovim pojedinačnim razaznavanjem.

cionarima — prepisivači su ozbiljno računali s tiskarskim pogreškama, ali su nekada i sami griješili pretpostavljajući ih na mjestima gdje se nisu dogodile. Pogledajmo i primjer iz DDL-a:

A sada znate toj zaustavla da se očituje u svoje vrijeme. (DDL: 7r) (graf. *toi zaustavlaa*)

A sada znate to ča ustavla da se očituje u svoje vrime. (BL1: 4r) (graf. *too ča vstafiglyaa*)

too.ča vstafiglyaa.

Slika 4: detalj iz BL1: 4r.

Na zamjene slova *z* i *č* u BL1 upozorio je već Maretić (1889:1–3). Na slici 4 nije prikazana takva zamjena, ali jest riječ o tipografskoj pogrešci jer je *č* neprirodno uzdignuto. Upravo je takav neprirodan položaj vjerojatno prepisivača uputio na to da je riječ o pogrešci koju treba ispraviti u prijepisu (čak ni distribucija slova s bjelinom iza *ča* nije bila dovoljna da prepisivač ispravno prenese te riječi). To je još jedan primjer koji potvrđuje da su prepisivači bili svjesni tiskarskih pogrešaka te da su do određene mjere bili spremni aktivno sudjelovati u rekonstrukciji teksta.

Još je jednu stvar važno istaknuti u vezi s posljednjim primjerima. Premetanja i rotacije slova često se u našoj literaturi pripisuju tome što su naše stare knjige uglavnom tiskali stranci, dakle tekst su slagali strani slagari koji nisu znali naš jezik. Ovdje upozoravamo da bi to mogao biti uzrok pogreškama u nekoj manjoj mjeri. Prema našoj interpretaciji riječ je vjerojatno o problemima inherentnima upravo latiničnom pismu, ali i procesu pripreme teksta za tisak. Npr. zarotirate li slovo *p* u bilo kojem smjeru, dobit ćete neko drugo latinično slovo (*p*, *d*, *b*, *q*).²³ Nama se čini da je više nego očito zbog čega se griješi kod tih slova, a nije riječ samo o nepoznavanju jezika nego i o znatno smanjenoj mogućnosti autokorekcije kada je pogreška već počinjena. Logično je da će se slagari, u skladu sa svojim poslom, najviše brinuti o slovima, a ne o riječima.²⁴

²³ Ovdje ipak treba skrenuti pozornost na još jednu trivijalnu činjenicu, ali koja se lako može previdjeti: slova u procesu tiskanja nisu dvodimenzionalna, tako da se zapravo *p* može rotirati samo u *d*, a *b* samo u *q* (i obratno), drugim riječima — zrcalne slike nisu moguće. Zanimljiva prezentacija Garyja Remsona *How Gutenberg cast his type* može se vidjeti na: <http://www.youtube.com/watch?v=ns5561F--RA>, nakon čega bi gore navedeno trebalo biti jasno.

²⁴ Usp. npr. Vončina 1999:141, gdje je prema našem mišljenju neuvjerljivo da bi premetanje slova u primjeru *cinimu* (= 'čini mu') > *ciminu* bila pogreška svojstvena samo stranim slagarima koji nisu poznavali naš jezik. Ne mogu se nikako kao uzrok isključiti i drugi čimbenici. Ne mora u pitanju biti pogrešno čitanje rukopisnog pred-

3. Rasprava

Kako čitamo u Luelsdorff (1986:53), »[e]rror data is often »noisy«, theoretically intractable, in the sense that it frequently admits of a host of mutually contradictory classifications«. To su problemi koje smo na neki način najavili već u Uvodu i iz kojih vjerojatno proizlaze svi problemi o kojima će dalje biti riječi. Iako se pri analizi pogrešaka dominantno cilja na skupine govornika kao što su djeca, pa i na skupine koje imaju problema s govorom ili čitanjem (afazičari, disleksičari i sl.), ne znači da se iz toga ne mogu crpiti korisne spoznaje čak i za tekstologiju.

Ogledan primjer vjerojatno najraširenijih deskriptivnih termina koji se koriste pri analizi pogrešaka pronalazimo npr. u Luelsdorff (1986:49): »addition, substitution (replacement), metathesis (exchange, switch), duplication, deletion (ellipsis, omission), displacement (shift, movement), and combination (blend)«. Takvi se termini koriste najčešće za veoma formalne²⁵ opise pogrešaka, koji zapravo ne idu za tim da objasne uzroke nastanka pogreške. No to nije dovoljan razlog da se oni *a priori* odbace, jer bi se moglo ispostaviti da imaju druge prednosti, kao što je npr. mogućnost izrazito formalne klasifikacije koja bi možda omogućila lakše dohvaćanje podataka. Ako promotrimo jedan grubi pokušaj klasifikacije u Malić (2000:98): »...posebnu pozornost treba obratiti na pisarske pogreške, od kojih su najlakše rješive one koje su nastale pišćevom ili prepisivačevom zabunom (*lapsus calami*) i koje najčešće ne utječu na razumijevanje teksta. Druge su vrste pogreške nastale pri prepisivanju sa starijeg nečitkog/oštećenog predloška, pri čemu se u prijepisu mogu naći riječi kojih u predlošku nije bilo, koje ne odgovaraju smislu ili su tvorbeno ishitrene i iz drugih spomenika nepotvrđene«, ne treba puno truda da se uvidi koliko subjektivnih procjena zahtijeva takva klasifikacija (u nekim slučajevima može se reći da je u središtu klasifikacije tekstolog, a ne pogreška) — već je dovoljno spomenuti da *lapsus calami* nedvojbeno može biti uzrok i jednoj i drugoj vrsti pogrešaka. Očito je da treba pronaći načine klasifikacije koji bi ujedinili dobre strane i deskripcije i eksplanacije, tada bi monografija o prepisivačkim pogreškama imala optimalnu prediktivnu moć i u inače najčešćim slučajevima kada nam nije poznat predložak.

Nismo se dosad doticali jednog pitanja koje se uvijek nameće kada je

loška, kako sugerira Vončina, nego jednostavno pogreška u slaganju — treba imati u vidu da je slagar uzeo za tu riječ točno ona slova koja su mu bila potrebna. »Jakobsonovski« rečeno, pogreška se očitovala na osi kombinacije, a ne selekcije, što je podatak od primarne važnosti.

²⁵ Često i notacijom generativne gramatike.

tekstologija u pitanju, a to je pitanje vezano uz uvijek teške odluke o tome kojem obliku dati prednost te ga staviti u glavni tekst kritičkog izdanja. Posebno je to teško s prepisivačkim pogreškama, a najčešći je problem treba li dati prednost rekonstrukciji predloška ili može bitnom novouspostavljenom smislu, kao što smo npr. imali slučaj u poglavlju 2.3: ispravljanje pogreške i vraćanje na stanje u BL1 bila bi gotovo pa refleksna reakcija tekstologa, međutim u situaciji kada postoji i kada je utvrđen predložak, očito je da smisao takve intervencije postaje upitan. Ako tekst odražava lingvističke kompetencije pisca, prepisivača ili priređivača, što je, čini nam se, razumna pretpostavka, upitan je taj postupak i kada nam predložak nije dostupan; no to se pitanje može tumačiti sukobom filoloških i lingvističkih tendencija, i vjerojatno je teorijski nerješiv. Ovdje želimo upozoriti na mogućnost da iznalaskom kvalitetnog načina klasifikacije pogrešaka možda možemo u velikoj mjeri otkloniti dvojbe u vezi sa suprotstavljanjem glavnoga teksta i kritičkoga aparata u kritičkim izdanjima tekstova.

No ovi lekcionari, kojima je poznat predložak, zanimljivi su još po nečemu — nejasno je pitanje njihove relativne zapostavljenosti u znanosti. Kada je poznat predložak, čini se kao da pada filološko zanimanje za tekst (zapravo opada razina mogućnosti spekulacije na određenim razinama)²⁶, a potencijal lingvističkih istraživanja trebao bi rasti, ali vjerojatno zbog kod nas prevladavajućih paradigmi nije prepoznat.

Primjer naveden pod 2.2 zanimljiv je jer njime možemo skrenuti pozornost na mogućnost univerzalnih prepisivačkih pogrešaka. Ako bi se pokazalo da su neke pogreške zajedničke mnogim piscima/prepisivačima te da su trivijalne u tom smislu da su svojstvene čak i današnjim softverima za optičko prepoznavanje teksta (engl. kratica OCR — optical character recognition), to bi bilo od velike važnosti za tekstološki rad.²⁷ Međutim, kao što smo vidjeli: ako je uzrok pogreške trivijalan, ne moraju takve biti i posljedice u ciljnom tekstu. Razlikovanje uzroka i posljedice, kao i razlikovanje deskripcije i eksplanacije pogreške temeljni su problemi s kojima se susreće analitičar pogrešaka.²⁸

²⁶ Premda su pokušaji objašnjenja pogreške uvijek do određene mjere spekulativni, ali oni doista mogu biti više ili manje uvjerljivi, a kretanja u takvim okvirima humanistici bi trebala biti prirodna.

²⁷ Treba obratiti pažnju na to da je ovaj tip pogreške izrazito različit od onog oprijemljenog u 2.1.

²⁸ »The importance of distinguishing between the description of an error and its explanation, between the mechanisms by which it occurs and the cause of its occurrence, has been stressed in the most recent error-analytic literature ... where it is claimed that statements of cause and statements of mechanism are logically independent and suggested ... that whereas causes of errors might differ across languages, individuals, and

Primjer naveden pod 2.4 pokazuje da se i pogreške događaju u granicama nekih restrikcija. Na slici 3 vidi se da prvo slovo *u*, za razliku od drugoga, nikako nije moglo biti protumačeno kao *n* jer bi to na fonološkoj razini dovelo do nemoguće kombinacije fonema *bnd* u pristupu sloga.²⁹ Očito je da je daleko manje vjerojatno da se može dogoditi takva pogreška nego ona koja je, ako možemo tako reći, otvorena na paradigmatskoj osi (izbor između *zvati* i *znati*). To znači da se mogu definirati mjesta na kojima je mogućnost pogreške veća, što se također može uzeti u obzir pri klasifikaciji, ali i pri rješavanju tekstoloških dvojbi.

Na ovom mjestu nije suvišno upozoriti na to da primjena aparature primijenjene lingvistike u ovom kontekstu vjerojatno ima određenu latentnu prednost na teorijskoj i metodološkoj razini. Naime, s obzirom na to da je naše istraživanje usmjereno na tekst/tekstologiju umjesto na učenika drugog jezika, mnoštvo problema s kojima se susretala primijenjena lingvistika elegantno se izbjegava. Problem npr. motivacije za učenje ne igra nikakvu ulogu u okvirima tematike ovoga članka.

Na kraju, ovdje spomenuta teorija prevođenja imala je velikih poteškoća u ulasku u okrilje lingvističkih disciplina, ali »[b]udući da lingvistika može najpotpunije objasniti kontekst, okolnost i potpunost poruke jezičkog izriječka, uprkos svim kritikama i prigovorima na njen račun, ona nesumnjivo može prednjačiti u metodologiji naučnog ispitivanja prevođenja« (Kico 2007:229). No treba biti svjestan da se mora »uvažavati činjenica da ona ne može obrazložiti sve prateće pojave, da tako zhtijevan [!] zadatak pretpostavlja posmatranje prevođenja sa širega, semiotičkog stajališta« (Kico 2007:237). Iako nam navedene riječi dolaze od prevoditelja književnih djela, s obzirom na sve prije rečeno imaju određenu težinu i u kontekstu naše rasprave.

4. Zaključak

Ovim smo prilogom htjeli upozoriti na to da je kudikamo plodnije ulaziti u tekstološki posao s pretpostavkom da se pogreške događaju sustavno i da se sve mogu objasniti nego da ih jednostavno marginaliziramo. Po-

occasions, error mechanisms ought to be both speaker- and language-universal.« (Luelsdorff 1986:53 prema Anne Cutler).

²⁹ Ako se pak pogreške takve vrste često događaju u tekstu, to onda može biti jak temelj za hipoteze o nepovoljnim sociolingvističkim uvjetima pod kojima tekst nastaje. Međutim, dok tekst ne pokazuje neka jaka nepoštivanja važnih jezičnih restrikcija, ne može se izrazito jako argumentirano govoriti o lošem odnosu prepisivača prema predlošku, odnosno prema svojem poslu, nego eventualno samo o nešto slabijim njegovim kompetencijama.

kazali smo da u lingvistici već postoji razrađena metodologija analize pogrešaka čijom bismo se terminologijom te načinima deskripcije i klasifikacije vjerojatno mogli poslužiti. Pokazali smo i to da su bitne informacije iz prošlosti spremljene i čekaju na otkrivanje na sasvim neočekivanim mjestima. S obzirom na informacije koje doznajemo, njihova analiza, osobito pokušaji eksplanacije, s jedne strane ide u smjeru povijesne sociolingvistike. I na malobrojnim ovdje prikazanim primjerima može se vidjeti da nam je potrebna monografija o ovoj tematici s takvom klasifikacijom koja će omogućiti bržu i lakšu identifikaciju tipičnih i manje tipičnih prepisivačkih pogrešaka, a sve u cilju povećanja učinkovitosti i sigurnosti u tekstološka rješenja. Još jednom ćemo napomenuti da je prevažno da imamo sačuvana ova dva lekcionara kojima pouzdano znamo predloške; tako možemo promatrati cijeli »životni ciklus« pogreške, za razliku od mnogih u literaturi prisutnih analiza koje se zasnivaju na pretpostavkama o predlošku. Naposljetku, »[p]ronalaženju grešaka, svojih i tuđih, jedina je i prava svrha: pridonijeti da se ustanovi čvrsta istina« (Vončina 1999:139).

Literatura

- Barbarić, Vuk-Tadija. 2011. *Lajpciški lekcionar i njegovi »predlošci«*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37:1, 1—28.
- Barbarić, Vuk-Tadija. 2012. Nove spoznaje o *Lajpciškom lekcionaru*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 38:1, 1—18.
- Catford, J. C. 1978. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
- Corder, S. Pit. 1974. Error Analysis. *Techniques in Applied Linguistics* (J. P. B. Allen, S. Pit Corder, ur.). Oxford University Press : London. 122—154.
- James, Carl. 1983. *Contrastive analysis*. Longman.
- James, Carl. 1998. *Errors in Language Learning and Use: Exploring Error Analysis*. Longman.
- Kico, Mehmed. 2007. Lingvistika i prevođenje. *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini* LXIX/3—4, 223—238.
- Lennon, Paul. 2008. Contrastive analysis, Error analysis, Interlanguage. *Bielefeld Introduction to Applied Linguistics* (S. Gramley, V. Gramley, ur.). Aisthesis Verlag. 51—62.
- Luelsdorff, Philip A. 1986. *Constraints on Error Variables in Grammar: Bilingual Misspelling Orthographies*. John Benjamins publishing company : Amsterdam—Philadelphia.
- Malić, Dragica. 2000. Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici. *Filologija* 34, 97—128.

- Malić, Dragica. 2004. Skrivenе veze hrvatske srednjovjekovne glagoljičke, ćiriličke i latiničke grafije. *Glagoljica i hrvatski glagolizam* (M. Duerrigl, M. Mihaljević, F. Velčić, ur.). Staroslavenski institut : Krčka biskupija. Zagreb—Krk. 549—560.
- Malić, Dragica. 2005. Tragom latiničke grafije u hrvatskim glagoljičkim i ćiriličkim spomenicima. *Drugi Hercigonjin zbornik* (S. Damjanović, ur.). Hrvatska sveučilišna naklada : Zagreb. 255—270.
- Maretić, Tomislav. 1889. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Nöth, Winfried. 1990. *Handbook of Semiotics*. Indiana University Press : Bloomington—Indianapolis.
- Rešetar, Milan. 1933. *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*. Srpska kraljevska akademija : Beograd.
- Schütz, Joseph. 1963. *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense*. Erster Band: Philologisch-Linguistische Monographie. Wiesbaden : Otto Harrassowitz.
- Vončina, Josip. 1999. *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*. Matica hrvatska : Zagreb.
- Žagar, Mateo. 2005. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Matica hrvatska : Zagreb.

Izvori

- BL1 = *Lekcionar Bernardina Splićanina*. Uredio i predgovor napisao J. Bratulić. Književni krug : Split. 1991. [Pretisak originala iz 1495.].
- BL2 = *Stumacenia od svetih pistuo y Evangelgi 1543*. In Vinegia. Primjerci pod signaturom RIIC-8°-77a i b u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- BLMar = *Lekcionarij Bernardina Spljećanina po prvom izdanju od god. 1495. 1885*. Priredio i predgovor napisao Tomo Maretić. Zagreb : JAZU.
- DDL = *Dubrovački dominikanski lekcionar*. Rkp. 39 u knjižnici dubrovačkoga Dominikanskoga samostana.
- LL = Schütz, Joseph. 1963. *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense*. Zweiter Band: Phototechnische Reproduktion des Kodex. Wiesbaden : Otto Harrassowitz.

Towards the analysis of transcribal errors in Cyrillic transcriptions of the *Lectionary by Father Bernardinus Spalatensis*

Abstract

The author uses some examples of transcribal errors made by two 16th century transcribers from the city of Dubrovnik as an introduction to a broader discussion about the need for monographic treatment of the subject of transcribal errors as the basis for better textological work. It is pointed out that linguistics has already developed ways of analyzing errors which could be used as possible models in the methodology, terminology, description and classification of transcribal errors. Since the lectionary from Dubrovnik Dominican monastery and Lectionary of Leipzig have in common the fact that their templates are known and preserved to this day, this makes them ideal for error analysis.

Ključne riječi: analiza pogrešaka, tekstologija, ćirilica, prepisivačke pogreške, Dubrovački dominikanski lekcionar, Lajpciški lekcionar / Missale Lipsiense, primijenjena lingvistika

Key words: error analysis, textology, Cyrillic script, transcribal errors, Lectionary of Dubrovnik Dominican monastery, Lectionary of Leipzig / Missale Lipsiense, applied linguistics